

המניעים האידיאולוגיים בהתהוותה של הקבוצה בימי העלייה השנייה – השלמות לדיון*

הקבוצה – יצירה ארץ-ישראלית שנוצרה מתוך החיים

(הערות לדברי הנרי ניר)

ברוך בן-אברם

בדיון על התהוותה של הקבוצה בתקופת העלייה השנייה הציג ה' ניר את עמדתו כ'שונה במקצת' מאלו של ר' פרנקל ושלי¹. כזכור טוען ר' פרנקל, כי מייסדי הקבוצה הקימו אותה על יסוד תפיסה רעיונית שהביאו איתם עוד מאירופה, ואילו אני סבור כי האידיאולוגיה הקיבוצית, דהיינו צורת-החיים המושחתת על שיתוף מלא בכל תחומי החיים, נתגבשה רק בארץ, במציאות החברתית של ציבור הפועלים החקלאיים, אנשי העלייה השנייה, ובעיקר בקבוצת דגניה.

למעשה מצדד ניר בעמדתו של פרנקל, והוא מנסה לבססה על השפעות אידיאולוגיות אותן ספגו, לפחות אחדים מראשוני דגניה, מתנועת 'התחיה'. ניר הסתמך לשם כך על ישראל בלון, ממייסדי דגניה², ואליעזר יפה³, שהביאו בדכריהם את מצע 'החלוצ', גרעינה של תנועת 'התחיה' בארצות-הברית, משנת תרס"ה, בו מדובר על 'פעולת התישבות בא"י, אשר... תהיה מבוססת, במידת האפשר, על יסודות הקולקטיביזם (קומוניזם)'. כמו-כן הביא ניר את מצע תנועת 'התחיה'⁴, לפיו דוגלת תנועה זאת בהתיישבות על 'עקרונות קולקטיביים (קומוניסטיים)', ובמשפט שאחריו – בהתיישבות 'על יסודות התורה הסוציאליסטית'.

היות ובמצע זה מדובר על התיישבות שיתופית, סבור ניר כי לא יתכן שרעיון זה לא השפיע על בלון, תנפילוב ואלקין – השלישיה מרומני, מראשוני קבוצת דגניה – לארגן את חייהם בארץ בצורת קבוצה. ניר מזהה אפוא את המושגים 'קולקטיביזם', 'סוציאליזם' ו'שיתוף', המופיעים במצע 'התחיה', עם הקבוצה (קיבוץ), דהיינו עם צורת חיים המבוססת על שיתוף מלא בכל תחומי החיים.

ראשית, יש לומר כי רעיון ההתיישבות המבוססת על יסודות קולקטיביים אינו מופיע במצע של תנועת 'התחיה' בלבד. תנועת 'צעירי ציון', אשר מתוכה באו רבים מאנשי 'הפועל הצעיר', כללה בתוכה אגודות רבות, שאף הן דגלו ברעיונות כאלה⁵. כך, למשל, דובר באגודת 'צעירי ציון'

* ראה דיון בנושא זה, קתדרה 18 (טבת תשמ"א), עמ' 111-129.

1 ר' פרנקל, 'המניעים האידיאולוגיים בהתהוותה של הקבוצה בימי העלייה השנייה', קתדרה, 18 (טבת תשמ"א), עמ' 117-112; ב' בן-אברם, 'צמיחתה של הקבוצה מתוך מאווייהם של בני העלייה השנייה לעבודה עצמית', שם, עמ' 118-123; ה' ניר, אידיאולוגיה ואנטי-אידיאולוגיה, שם, עמ' 124-129.

2 י' בלון, 'עולי רומני', ברכה חכס (עורכת), ספר העליה השנייה, תל-אביב תש"ז, עמ' 153.

3 א' יפה, 'האכר הצעיר', שם, עמ' 157.

4 ש' גרון, 'השאיפה לחיי שיתוף וראשית הגשמתה בעלייה השנייה', קתדרה, 16 (תמוז תש"ם), עמ' 41. המצע מובא מתוך ספרו של ש' איזנשטדט, פרקים בתולדות תנועת הפועלים היהודית, כ, תל-אביב [תשל"ד], עמ' 108.

5 ראה: י' שפירא, הפועל הצעיר – הרעיון והמעשה, תל-אביב תשכ"ז, עמ' 26.

בקשינו על 'ארגון קבוצות להתיישבות על יסודות קואופרטיביים והעמדת הקרקעות הנקנים בכספי הקרן הקיימת ברשותם לשם ישובם בהן עצמי'.⁶ למושגים 'קולקטיביזם' ו'סוציאליזם', הנזכרים במצעים הנ"ל, ניתנו הגדרות ותכנים שונים בתנועות שונות ובזמנים שונים,⁷ ואין לפרש את המושג 'שיתוף' דווקא במשמעות שנתנה לו הקבוצה הארץ-ישראלית, דהיינו של השיתוף המלא.

השימוש במושגים הללו אינו מוכיח אפוא כי תנועת 'התחיה' או האגודה הקישינובית של 'צעירי ציון' ראו לנגד עיניהן את ההתיישבות בארץ דווקא בצורת קבוצות, כפי שאלו התפתחו בארץ בתקופת העלייה השנייה ובעיקר בתקופת העלייה השלישית. התיישבות על יסוד עקרונות הסוציאליזם או השיתוף היתה יכולה להתגשם שם בצורות שונות. גם מושב העובדים, למשל, מושבת, כידוע, על מידה רבה של שיתוף — בחכירת הקרקע, בקניה ובשיווק משותפים, בעזרה הדדית ועוד. אם אמנם היתה לרעיונות אלה השפעה על עיצוב צורות ההתיישבות העובדת בארץ, הרי הם השפיעו על רעיון מושב העובדים לא פחות מאשר על רעיון הקבוצה (אליעזר יפה, איש 'התחיה', היה, כידוע, אחד מהוגי הדעות החשובים והראשונים של מושב העובדים). אולם אם רואים בצורת חיים המושתתת על שיתוף מלא בכל שטחי החיים, זו המאפיינת את הקבוצה הארץ-ישראלית, תפיסה חברתית-רעיונית שונה מצורות חברתיות אשר בהן קיים שיתוף חלקי בלבד, בתחומים מסוימים, הרי ספק רב אם בקרב אנשי העלייה השנייה היו אנשים — חוץ ממניה שוחט מזה וטרומפלדור וחוגו מזה — אשר הביאו עמם לארץ רעיונות בדבר צורת חיים שיתופית.

ניר טוען כי 'קשה להאמין כי יצירתה של מסגרת עבודה חדשה לא לוותה בשקלא וטריא רבתי, ניתוח של השלכותיה וסיכויים והתייחסות לתמונה כללית יותר של שאיפותיהם החברתיות של חברי הקבוצה'.⁸ יתכן והיה דיון כזה, אך לנו לא ידוע אודותיו דבר. לעומת זאת, יש בידנו דין-וחשבון על דיון שתוכנו סותר את הנתחו של ניר. כאשר הועלתה בוועידת פועלי הגליל, בשנת תרע"א (1911), תכניתו של אופנהיימר בדבר המושבה השיתופית, דיווח בטאון 'הפועל הצעיר', כי 'המרצה בשאלה זאת נמנע מלהכנס אל המומנט האידיאלי העתיד לבוא שבמגמתו של אופנהיימר', כי 'השאלה [היא] יותר עמוקה ופרובלימטית ואינה נכנסת לחוג ענייני הזמן של הפועלים' [ההדרגה שלי — בב"א]. מה שמענין את הפועלים הוא 'המומנט הישורי', דהיינו [ה]נסיון לפתור את השאלה איך להוציא אל הפועל את ההתיישבות הקרקעית של האלמנט מחוסר הקנין בתוכנו'.⁹ הפועלים לא נתנו את דעתם למשמעות החברתית הכוללת של תכנית-ההתיישבות זאת או אחרת, אלא התייחסו אל כל אחת מהן מצידה ההתיישבותי-מעשי. דיון זה בוועידת פועלי הגליל בוודאי אינו תואם את סברתו של ניר על קיומם של דיונים עקרוניים ויסודיים, אשר בלעדיהם הוא איננו יכול לתאר לעצמו את אנשי העלייה השנייה. היה זה אמנם דיון בעל אופי פראגמטי, אך מסגרתו היתה תפיסה רחבה יותר של אידיאלים חברתיים, כמו עבודה עצמית וקרקע לאומית.

ניר מסביר, כי 'בעולם הרוחני' של 'הפועל הצעיר', של 'התכחשות לכל מסגרת רעיונית נוקשה וקבוצה מראש', נימקו אנשי דגניה את אורח חייהם השיתופי 'לא בעקרונות סוציאליסטיים או

6 'ש' איזנשטדט, פרקים בחולדות תנועת הפועלים היהודית (לעיל, הערה 4), עמ' 109.

7 ראה בעניין זה, למשל A.E. Beston, 'The Evolution of the Socialist Vocabulary', *Journal of the History of Ideas*, IX, 3 (1948), pp. 255-302. במיוחד עמ' 298-299.

8 ה' ניר (לעיל, הערה 1), עמ' 124.

9 מקרי [יוסף שפרינצק], 'מועידת פועלי הגליל', הפועל הצעיר, ד', גליון 16 (תרע"א), עמ' 15-17.

כתפיסה חברתית כוללנית, אלא בטיב היחסים שביניהם או בנוסחאות כגון "מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד"¹⁰.

זה בוודאי הסבר מוזר ודחוק. ניר מתאר את אנשי דגניה, כאילו הם דיכאו מתוך הסתגלות וקונפורמיזם את השקפתם הקומוניסטית. ספק רב אם תיאור זה מתאים ל'הפועל הצעיר' ולאנשי דגניה. אולם אף טרומפלדור העיד ב־1917, על־יסוד ויכותו עם אנשי דגניה כאשר שהה בקבוצה, כי הם 'משתדלים... בכל הכוחות להימנע מקביעת הנחות תיאורטיות אפריאוריות [ההדגשה במקור]. הסיסמה המקובלת בדגניה היא: החיים הם המורה הטוב ביותר'¹¹. שמא הגיעה 'שטיפת המוח' של 'הפועל הצעיר', עד כדי כך שגם בתוך דגניה עצמה לא הביעו אנשי דגניה את האידיאולוגיה 'האמיתית' שלהם?

ניר קובע בצדק, כי סיסמתם של אנשי 'הפועל הצעיר' — 'ללמוד מן החיים' — נקבעה כמידה רבה מתוך התנגדותם למרקסיזם. אולם הקבוצה נולדה כיצירה אותנטית, 'מתוך החיים', בתוך 'הפועל הצעיר' ולא בניגוד להשקפת עולמו.

דומה כי ניר מעביר את הבעייתיות הרעיונית של התנועה הקיבוצית בתקופת העלייה השלישית ולאחריה אל תקופת העלייה השנייה. פריחתה של התנועה הקיבוצית בתקופת העלייה השלישית הניעה אמנם חברים בתוכה, בעיקר ב'גדוד העבודה' ובקיבוץ עין־חרוד, להסכיר את דרכם במסגרת השקפת העולם המרקסיסטית. אולם זהו כבר שלב אחר בהתפתחותה הרעיונית של התנועה הקיבוצית.

10 ה' ניר (לעיל, הערה 1), עמ' 126.

11 ראשית — דגניה בעשור הראשון, דגניה תשל"א, עמ' 115.

האם הקבוצה נוצרה 'מן החיים'?

(תשובה להערותיו של ברוך בן־אברם)

הנרי ניר

בדבריו על תנועת 'התחיה' והיווצרות הקומונה החדרתית, ב' בן־אברם מוכיח (מבחינתו הוא) מעט מדי ויותר מדי.

מעט מדי, מפני שהוא מתעלם מהרציה המרכזית בטענתי, שקיים קשר רעיוני ואישי כאחד בין 'התחיה' ובין 'השלישיה הרומנאית' והקבוצה החדרתית. וזו היתה טענתו של ישראל בלוך עצמו, דהיינו שקומונה זו נוסדה עוד בדרך לארץ־ישראל, 'בהשפעת הסעיף על קולקטיביזם שבפרוגרמה של "התחיה"'.¹ אינני חולק על דעתו של בן־אברם כי המינוח הסוציאליסטי באותה התקופה היה גמיש מאוד. אך מדבריו של בלוך מסתבר, כי הקומונה היתה אחד הפירושים של אותו 'קולקטיביזם' (או 'קומוניזם') המופיע במצע של 'התחיה', וכי דווקא פירוש זה השפיע על 'השלישיה מרומני'. דומה כי לאור עדותו המפורשת של בלוך, חובת ההוכחה מוטלת על אלה שמציעים פירוש אחר.

1 ישראל בלוך (חוברת לזכרו), תל־אביב תשט"ז, עמ' 73.

יותר מדי, מפני שהערותיו מוסיפות תוקף לטענתי, כי רעיון ההתיישבות הקולקטיבית (על כל פירושו אפשרי של ביטוי זה) היה מקובל במכלול הרעיוני של חוגים רחבים למדי בעלייה השנייה, לרבות אנשי 'הפועל הצעיר'. חברים באחד מהחוגים האלה — קבוצת טרומפלדור ושץ — דיברו במפורש על התיישבות 'קומוניסטית' (דהיינו שיתופית), וייסדו קומונה עם עלייתם ארצה. לפחות חברה אחת בקבוצה הזאת היתה חברה גם בתנועת 'התחיה', והיה מגע בין שתי הקבוצות בארץ ובחוץ-לארץ.² יישומם של רעיונות אלה לא היה מוגדר מראש באופן מפורש על-ידי חוגים אלה. דברים אלה אינם מאששים את טענתו של בן-אברם בדבר התפתחות הקבוצה כתוצאה מהכמיהה ל'עבודה חופשית' בלבד, ו'לא מתוך אידיאולוגיה חברתית קיימת מראש'.³ גם במקורות שהוא מביא ניתן ביטוי לאותן שאיפות למשטר שיתופי אשר, לדידו, התפתחו אך ורק בתקופת העלייה השלישית.⁴

אשר למודעותם של אנשי העלייה השנייה להשלכות הכלל-חברתיות של מעשיהם, כותב בן-אברם: 'יתכן והיה דיון כזה, אך לנו לא ידוע עליו דבר'. והנה, בזכרונותיו של יוסף ברץ משנת תר"פ, שהם המקור המפורט הראשון להתרחשויות בקומונה החדרתית, כתוב: 'דיברנו הרבה ע"ד [על דבר] "קומונה". במשך תקופה ידועה היה זה הרעיון המרכזי. חיי קומונה, לא רק ליחיד סגולה, אלא בתור שיטה סוציאלית קבועה, לכה"פ [לכל הפחות] להמון החלוצים העולים לארץ-ישראל'.⁵ לא טענתי כי בכל דיון של פועלי העלייה השנייה לובנו ההשלכות ההיסטוריות של מאורעות הזמן; טענתי היא שהמודעות לשאלות אלו היתה חלק מהרקע הרעיוני של התקופה. דומה כי דברי ברץ מוכיחים צדקת טענה זו, והם נאמרו בהקשר לתקופה קריטית בתולדות הקבוצה. ההחלטה בתרע"א, שלא לטפל בהיבטים אלה של תכנית אופנהיימר, נבעה מסדר העדיפויות של אותה קבוצת אנשים באותו הרגע. גם בן-אברם מודה בכך, כי מסגרתו של דיון פראגמטי זה היתה 'תפיסה רחבה יותר של אידיאלים חברתיים, כמו עבודה עצמית וקרקע לאומית'. ואמנם כך היה. אלא שב'אידיאלים חברתיים' יש לכלול גם (לפחות במקרה של אנשי דגניה) שיתוף ושוויון.

למעשה, פגישת דגניה היא דוגמה טובה לאותו התהליך שניסיתי להאיר על-ידי 'הסבר מוזר ורחוק', כדברי בן-אברם. בתרע"א התייחסו החברים (ולא רק חברי 'הפועל הצעיר') לשאלות מעשיות, כמנוחים שהדגישו את המשותף ביניהם, ואיפשרו להם להשיב תשובה משכנעת ומוסכמת לאופנהיימר ולתנועה הציונית. ב'עולם השיח' הזה היתה להנמקות הפראגמטיות עדיפות על-פני הביטוי הרעיוני המובהק. האיץ מקרה זה מדגים את מה שכינתי — אמנם בהקשר יותר רחב — 'שינוי לאור-דווקא בעמדות בסיסיות אלא בצורת הביטוי וכדגש'?

בן-אברם מסכם את הערותיו במובאה מדברי טרומפלדור על דגניה, ב-1914. כמובן, אין תיאור זה סותר את טענותי לגבי חברי הקומונה החדרתית, רקעם הרעיוני והשפעתו על התפתחות הקבוצה בראשיתה. אדרבא, ניתן לראות בדברי טרומפלדור ביטוי להשפעת האידיאולוגיה האנטי-אידיאולוגית של 'הפועל הצעיר'. כמו-כן, יש להביא בחשבון את הקשרם ההיסטורי. טרומפלדור

2 שלוש דוגמות מני רבות של הביטוי 'מושבות קומוניסטיות' בפי טרומפלדור, ראה: מחיי יוסף טרומפלדור, יפו תרפ"ב, עמ' 12, 15, 16. על הקשר האישי בין קבוצת טרומפלדור ושץ ובין דגניה בראשיתה, ראה ר' פונקל, 'יוסף בוסל, הקומונה החדרתית והיווצרות הקבוצה', ציונות, ד (תשל"ו), עמ' 45.

3 ב' בן-אברם, 'צמיחתה של הקבוצה מתוך מאווייהם של בני העלייה השנייה לעבודה עצמית', קתדרה, 18 (טבת תשמ"א), עמ' 119, 120.

4 שם, עמ' 123.

5 הפועל הצעיר, 38-39 (18 ביוני 1920), עמ' 6.

היה מנהיגה של קבוצה שנוסדה מתוך מניעים אידיאולוגיים מובהקים ועל-פי דגם פחות או יותר קבוע מראש. בעת ההיא הוא שקל המשך דרכו בעתיד יחד עם חבריו לקבוצה.⁶ טבעי אפוא שחברי דגניה הדגישו בשיחות אלה את הישגיהם, המכוססים על מסה ומעש בני שנים אחדות, כנגד תיאוריות חובקות עולם של 'אידיאולוגים' שכל תכניותיהם נכשלו. אולם השאלה המרכזית נשאר: האם הקבוצה נוצרה 'מן החיים'? ואם כן, מה פירושו של ביטוי זה?

ביוני 1920, כתב נ' זיין על יוסף בוסל: 'קיצוני היה בדרישתו, הוא היה לועג לאלה המתבטלים כלפי כח החיים, כביכול, ואומרים מדי פעם: נחכה... החיים יורונו. חסר לנו האומץ ליצור חיים כרצוננו אנו... עניויות זו — הצפיה להוראות החיים — רק תקלקל לנו, אם תמיד נצמצם את הרצון לפי היכולת'.⁷ מכאן מתברר כי לפחות חבר אחד בדגניה — והוא המנהיג הרוחני של הקבוצה — הסתייג הסתייגות עמוקה מהגישה הפראגמטית. יש אמנם דרך פשוטה ליישב דברים אלה עם דברי טרומפלדור. בשנים 1913-1914, מנתה חברת דגניה הרבה יותר משמונת חבריה המקוריים. ידוע כי לעתים קרובות ניהל בוסל מאבקים רעיוניים ומעשיים עם הרוב בקבוצה, ואף עם הרוב בקומונה. יתכן אפוא כי טרומפלדור ביטא הלך-רוח ששרר בדגניה באותה העת, בניגוד לנטיותיו של בוסל ושל החברים הקרובים לו.

כרם, כאמור, תיחקן גם גישה אחרת. לדעתי, אין הכרח לפרש את המלים 'מן החיים', שהיו שגורות בפי אנשי העלייה השנייה, כביטוי לגישה פראגמטית. נהפוך הוא, לעתים — במיוחד אצל א"ד גורדון⁸ — 'החיים' מופיעים במובן של חיי יצירה, חיי התחדשות וכד'; על כן, 'מן החיים' אין משמעו 'כח החיים' או 'הוראת החיים', כביטוייו של בוסל. למונח זה נודעה משמעות מיוחדת וחיובית ב'אידיאולוגיה האנטי-אידיאולוגית' של אנשי 'הפועל הצעיר', ואולי אף מעבר לחוג הזה.

כנגד קביעותיו ההחלטיות של בן-אברם, אני מעמיד שתי השערות אלו, כפתח למחקר נוסף. הראשונה, למחקר של תהליכים מחשבתיים וחברתיים בתוך הקבוצות כראשית התפתחותן; השנייה, לניתוח מדויק יותר של המינוח הרעיוני והעולם הרוחני של 'הפועל הצעיר' בחקופת העלייה השנייה.

6 ראה: מחיי יוסף טרומפלדור (לעיל, הערה 2), עמ' 53, 54.

7 לעיל (הערה 5), עמ' 11.

8 למשל: 'מתוך עצמנו ומתוך עצם החיים... כמעט שאין אנו מסוגלים לקחת כלום, אין דעתנו תקיפה... מתוך שאין אנו נשמעים לרצוננו'. א"ד גורדון, מכתבים ורשימות, תל-אביב תשי"ז, עמ' 33. והשווה מכתבו לרחל בלובשטיין, שם, עמ' 54-56.

עוד בעניין 'הלכה צדוקית אחת' – תשובה להערה

יוסף פטריך

בתשובה להערותו של מ"מ פלקס ביחס למאמרי¹ 'אמת המים מעיטם לבית המקדש והלכה צדוקית אחת'², כרצוני להבהיר את הנקודות הבאות על מנת שלא יבואו הקוראים לכלל טעות.

1. מן ההערה עשוי להשתמע כאילו ההלכה הצדוקית שאליה מכוונת הכותרת של מאמרי קובעת, שמים הנמצאים במחובר אל קרקע עלולים להיטמא; ולא היא. ההלכה עליה מדובר היא זו הקובעת, שמי אמת-מים הבאה מבית-הקברות הינם טהורים. כמאמרי הצבעתי על כך שהלכה זו התקבלה ככל הנראה בסנהדרין של צדוקים.

2. בהערותו מבקש בעצם הכותב להציע הסבר למחלוקת בין הפרושים לצדוקים המובאת במשנה, ידים ד ז. המחלוקת במשנה זו היא בשאלה, האם יש ב'ניצוק' כדי להעביר טומאה שעה שמקצתו נוגע בה. אליבא דצדוקים ה'ניצוק' מעביר טומאה, ולכן מרגע שיצר ה'ניצוק' מגע בין הכלי התחתון הטמא לבין הכלי העליון, נתהווה מגע עם הטומאה. לפיכך דברי הכותב, שלפיהם המצב שלפנינו הוא כזה שהכלי העליון והמים שכתוכו עדיין לא נגעו בטומאה, אינם מדויקים. לדעת הצדוקים, במצב שלפנינו נוגעת הטומאה בכלי העליון, ולפיכך הוא והמים שכתוכו טמאים הם. דומה שאכן יש בתשובת הפרושים משום קל וחומר, אך זה ברוח הדברים המובאים על-ידי אלבך בהערה למשנה הנידונה.³

3. בכל מקרה ברי שמן המשנה שלפנינו עולים הדיה של מציאות הלכתית ארכאית, שלפיה יש טומאה למחובר. כבר אחדים מן המפרשים עמדו על כך שאין להבין את תשובת הפרושים במחלוקת שלפנינו, אלא אם כן נניח שהצדוקים גרסו שגם המחובר אל הקרקע עלול להיטמא. הנחה זו חיונית להבנה נכונה של המחלוקת. אך על קיומו של שלב קדום כזה בהלכת חז"ל כבר עמד גינצברג. מציאות הלכתית כזאת משתקפת גם בכתבי כת מדבר-יהודה, והיא רווחה בירושלים לכל המאוחר עד ימי הורדוס.⁴ לו חלה המחלוקת שעה שכבר רווחה הלכה שלפיה אין טומאה למחובר, כי אז לא היה בתשובת הפרושים כדי להצביע על כל סחירה בדברי הצדוקים, ובה בעת היתה זו מציגה את הפרושים עצמם כמי שאינם יודעים את אשר הם סחים. שהרי במציאות הלכתית כזאת אין כל דמיון בין ה'ניצוק' שהוא בחזקת תלוש, לבין אמת-המים שמימיה בחזקת 'במחובר'. תירוץ תשובת הפרושים במגמתיות של המקורות, כפי שעושה הכותב, אינה מסבירה אפוא דבר. במשנה הנידונה, כמו במשניות שלפניה ולאחריה, הערוכות בתבנית ספרותית דומה, תשובת הפרושים היא ממין הטענה, עניינית וקולעת.

1 מ"מ פלקס, 'לשאלת הלכה צדוקית אחת', קתדרה, 21 (תשרי תשמ"ב), עמ' 223-224.

2 קתדרה, 17 (תשרי תשמ"א), עמ' 11-23.

3 ראה במאמרי, עמ' 12, הערה 9.

4 ראה במאמרי, עמ' 23, הערה 67.

תוספת לעניין הר־המלך — הרודיון

רפאל ינקלביץ

לאחר שנדפס מאמרי 'הר־המלך' — הרודיון, קתדרה, 20 (תמוז תשמ"א), עמ' 23-28, הובא לידעתי כי המסקנה שאליה הגעתי התפרסמה כבר על־ידי כְּנוּאָה, מִילִיק ודה־יוו בספרם על מערות מורבעת (ראה מאמרי, עמ' 27, הערה 42),¹ ועתה בתרגום לעברית, א' אופנהיימר (עורך), מרד בר־כוכבא, ירושלים תש"ם, עמ' 139, ושם נאמר: 'סביר מאד שיש לזהות את הר/טור הורדוס זה עם העיר טור מלכא/הר המלך הנזכרת פעמים אחדים באגדות המדרש על מלחמת בר־כוכבא'. המחברים אינם מאריכים בעניין זה מעבר לעצם ההשערה שהעלו, בעוד שבמאמרי ניסיתי לבסס את ההשערה על־פי ניתוח המקורות והצגה רחבה של רקע חיבורם. אך דומני שחובה נעימה היא לי להשלים בהודמנות זו את החסר במאמרי ולהצביע בפני הקורא על החוקרים שהקדימוני.

1 P. Benoît, J.J. Milik, R. de Vaux, *Les grottes de Murabba'at*, Oxford 1961, II, pp. 122 ff.

עד כמה ניתן להשתמש בספרי זכרונות כמקור היסטורי? (תשובה להערה)

מרגלית שילה

בהערתו 'זכרונות צבי יהודה' — מקור לתכניות להקמתה של חוות הלימוד הציונית הראשונה¹ מגיב בן ציון מיכאלי על כמה עניינים שכתבתי במאמרי על התכניות להקמת חוות הלימוד החקלאית הראשונה.² מיכאלי מצביע על מקור שכביכול נעלם ממני: סיפור זכרונותיו של צבי יהודה שהיה עד למאורעות. דבריו מעלים את השאלה הנוקבת: באיזו מידה מהווה ספר זכרונות מקור היסטורי ועד כמה ניתן להסתמך עליו? דעתי היא, כי ספרים אלה הינם מקור חשוב להבנת רוח התקופה, אולם יש לנקוט במשנה זהירות בכל הנוגע לעובדות המוזכרות בהם, במידה שאין תעודות בנות התקופה המאשרות את הכתוב בהם, אין לראות בהם תעודה היסטורית חד־משמעית. מסיבה זו מיעטתי להשתמש במאמרי בציטוטים מספרי זכרונות, שהמצע קצר מלהזכיר את כולם, ואף לא הזכרתי את ספר זכרונותיו של צבי יהודה, אשר לא נעלם ממני. למזלנו, לעומת המספר הרב של ספרי זכרונות המתארים ימים גדולים אלה, מצויים בידינו אלפי מכתבים שנכתבו בידי מנהיגי ההסתדרות הציונית והניתנים לעיוננו בארכיון הציוני המרכזי. מסמכים אלה מהווים מקור היסטורי שלא יסולא בפז להבנת התקופה. ואכן בדיקת טענותיו של מיכאלי מראה — לאור המסמכים שבידינו — שאין לתקן את סיפור הדברים לעניין העלייה לחוות דלייקה, על פי זכרונות צבי יהודה. טענותיו של מר בן ציון מיכאלי המתבססות על דברי צבי יהודה היו אלו:

- א. מיכאלי טוען כי רופין לא רצה לתת לתכנית פומבי, וההכנות לעלייה נעשו בסודיות כפי שהצניע יותר מאוחר את מעשה ייסוד אוס־ג'וני היא דגניה.
- טעות בידי. רופין נתן לנושא החווה פומבי והוא נידון בהרחבה במסגרות שונות, אשר ציינתי במאמרי. אין ספק בעיני שדווקא כתוצאה מכך החליט רופין לשמור בסודיות את עניין יסוד דגניה. אין ללמוד גזירה שווה מדגניה, אלא את ההיפך — רופין הפיק לקחים מהאופן שבו ניגש לתכניתו המעשית הראשונה והעדיף לשמור את מהלכיו הבאים הרחק מזרקורי העתונות.
- ב. מיכאלי טוען שהעיתוי של העלייה לדלייקה היה סודי וכן היתה סודית העובדה שמשם ברמן נבחר לנהל את החווה הציונית הראשונה. על כן שיפוץ המקום נעשה רק לאחר בואם של הפועלים.

דברים אלה אף הם מנוגדים לידיעות ולמסמכים שבידינו. לא רק שהקמת החווה עמדה במרכז של ויכוח ציבורי לוחט (וראה על כך בהרחבה במאמרי הנ"ל) אלא, כפי שציינתי, התכנית היתה גלויה וברמן הגיע למקום כדי לשפץ את החאן עוד לפני מועד ייסוד החווה. עדות על כך

1 בן ציון מיכאלי, 'זכרונות צבי יהודה' — מקור לתכניות להקמתה של חוות הלימוד הציונית הראשונה, קתדרה 22 (טבת תשמ"ב), עמ' 203-204.

2 מרגלית שילה, 'התוכניות להקמת חוות הלימוד החקלאית הציונית הראשונה והביקורת עליהן', קתדרה 19 (ניסן תשמ"א), עמ' 181-203, ובמיוחד עמ' 198-201.

מצויה במכתבו של טהון לוורבורג בו נאמר כי מסר לברמן 2,100 מרק לשם שיפוץ החאן.³ ברור שהסודיות שאפפה את יסוד דלייקה, שעליה כתב צבי יהודה, לא היתה בדבר השאלה מי יהיה האגרונום שיעמוד בראש החווה, אלא מי תהיה קבוצת הפועלים שתבצע את המעשה. העובדה שהפועלים עדיין עסקו בשיפוץ המקום לאחר מכן — אין בה משום תמיהה. ניקוי החאן וסיקול אבני המקום ארכו זמן מרובה.

ג. דברי מיכאלי, כי מזכרונותיו של צבי יהודה עולה בבירור כי יחסם של אנשי 'החורש' לברמן היה יחס שלילי בתכלית וכי הם לא שאפו כלל לקחת חלק ביסוד החווה יחד עמו.

הרישא של דבריו מוסכם עלי ואף כתבתי על כך במאמרי, ואילו הסיפא נתון בספק גם על-ידי המוכאה שהוא מצטט מדברי צבי יהודה. גם צבי יהודה סיפר שפועלי הגליל טענו כלפי פועלי יהודה שבאו לחווה 'העבודה הזאת שייכת לפועלי הגליל'. עולה מכאן שאף הם נכונים היו להתרצות וניתן להניח שכפי שפועלי יהודה הסכימו לצאת לעבודה עם ברמן למרות חטאיו, אף פועלי הגליל היו נוהגים כן, אם העבודה היתה מוצעת להם. אלה וגם אלה ראו בעבודה עברית על אדמת הלאום את פסגת מאווייהם. לענין זה מצויים בידנינו דו"חות של ועידות 'החורש', או מקורות אוטנטיים אחרים ועל כן השארתי את הדברים בסימן שאלה מאחר שלא רציתי לכתוב בפסקנות מוחלטת עובדות שאין כל אפשרות לאשרן ללא ערעור.

מיכאלי, תוך התבססות על זכרונות צבי יהודה טוען, שאסיפת הפועלים היתה במלחמיה.

כדיקת תזכיר 'החורש' המצוי בארכיון הציוני מאשרת ללא פקפוק שהאסיפה נערכה בִּיָּמָה.⁴

ד. טענת מיכאלי: התזכיר (השני) של חברי אגודת 'החורש' נכתב לאחר העלייה על הקרקע.

אף טענה זו של מיכאלי אינה מדויקת. תאריך כתיבת התזכיר מצוי בעותק המקורי. שם אף מוזכר שוועידת הפועלים נערכה בחג השבועות וכי ההחלטות נפלו במועד זה. מיכאלי אמנם ציטט את דברי מעמ' 198, ואולם הוא התעלם מהפרוש שניתן להם בעמ' 200 בו כבר בררתי את הענין לאשורו כדלקמן: 'הקבוצה נשארה בחג השבועות בימה, וכאן נפגשה עם אנשי "החורש". בפגישה זו נערכה אסיפה של חברי "החורש" ואנשי דלייקה. אנשי "החורש" החרימו בדרך "בוויקוט פאסיבי" את ההתיישבות החדשה. הנימוקים הגלויים לצעד זה הוכאו במכתבם אל רופין מיום י' בסיון תרס"ח'.

ראוי לציין כי ימים סוערים אלה, תקופת העלייה השנייה, זכו ככלל לתאורי זכרונות משובשים באופן מיוחד. לא רק מרחק הזמן גרם לכך אלא האימפקט הנפשי העצום שלוה את מעשיהם של ענקי העלייה השנייה, מפלטי נתיב ההתיישבות הציונית בארץ-ישראל. על כן מצווים אנו לבחון את זכרונותיהם במירב הזהירות.

ואמנם דבריו של מיכאלי מהווים דוגמה מובהקת לכך שאין להסתמך על ספרי זכרונות אלא במידה שהם עולים בקנה אחד עם יתר התעודות שכידנו. לפעמים גם כשמדובר על מהלכים

3 מכתבו של טהון לוורבורג מיום 8.4.1908 אצ"מ L1/43 וראה גם: א' ביין, תולדות ההתיישבות הציונית מתקופת הרצל ועד ימינו. רמת-גן 1976, עמ' 46.

4 תזכיר החורש, אצ"מ L2-0/2. עובדה זו גם מתאשרת על-ידי זכרונותיהם של שרה מלכין, דרכי בארץ, ספר העלייה השנייה, בעריכת ב' חבס, תל-אביב תש"ז, עמ' 495, וכן על-ידי זכרונותיו של י' בלון, מראשית כנרת ודגניה, שם, עמ' 403. ראוי להוסיף שהן שרה מלכין והן בלון מזכירים שלפני שפנו ליָּמָה — יכנאל, התעכבו במלחמיה. לכך, כנראה, התכוון צבי יהודה.

מרגלית שילה

מרכזיים, קל וחומר כשאנו עוסקים בפרטים (ולעיתים בזוטות), שאולי לא נחשבו במיוחד אפילו בעיני בעל הזכרונות עצמו.

הערת המערכת: בצדק מעיר בן ציון מיכאלי על שיבוש שחל בכותרת לחמונה בעמ' 182, שם מתואר יעקב טהון כ'מזכירו של רופין', בעוד שהיה סגנו וממלא מקומו. שיבוש זה נפל באשמת המערכת ואנו מצטערים על כך.